

DOI 10.31909/26168820.2018-(38)-9

УДК 811.161.2'282(477.41/42)

СЛОВОЗМІНА ЗАЙМЕННИКІВ ПРИКМЕТНИКОВОГО ТИПУ ВІДМІНЮВАННЯ В СХІДНОПОЛІСЬКОМУ ДІАЛЕКТІ

І. Симоненко

*молодший науковий співробітник,
Інститут української мови НАН України*

Автор описав систему відмінювання ад'єктивних прономінативів у східнополіському діалекті. Зазначив, що словозміну займенників прикметникового типу відмінювання характеризує велика варіативність словоформ. Зокрема, виявив, що для багатьох займенників характерні суплетивізм та омонімічність їхніх відмінкових форм.

Ключові слова: *східнополіський діалект, говірка, займенник, прикметниковий тип відмінювання, група, флексія.*

Займенники прикметникового типу, маючи граматичні категорії роду й числа, успадкували відмінкову парадигму ад'єктивів. Тісній взаємодії в утворенні граматичних форм прикметників і займенників прикметникового типу відмінювання сприяла майже цілковита тотожність їхніх найзагальніших синтаксичних функцій.

Сьогодні відомі найновіші дослідження, присвячені ад'єктивному відмінюванню займенників у говірках української мови. Зокрема, Д. А. Марєєв у своєму дослідженні [1] зацентрував увагу на окремих відмінкових формах деяких прикметникових займенників східнополіського говору. Основне завдання його розвідки полягало в аналізі змін, що відбулися в східнополіському говорі за останні шістьдесят років. Словозміну займенника на прикладі західнополіської говірки с. Липне дослідив Ю. В. Громик [2]. М. С. Дельюсто [3] та А. О. Колесников [4] описали словозміну окремих займенників прикметникового типу відмінювання в степових говірках.

Відмінювання присвійних займенників

Присвійні займенники виступають засобом індивідуалізації, що зумовлено їх анафоричною та деїктичною функціями [5, с. 113]. Умовно відмінювання присвійних займенників поділяється на три різновиди. До першого різновиду входять *м'її, тв'її, св'її*, які виражають належність одній особі. Вони відмінюються за зразком прикметників твердої групи. Особливостями вживання цих займенників у східнополіських говірках є поява ненаголошеного *a* в корені замість *o* всередньому, жіночому родах та в множині, а також зміна суфіксального *-je-* в *-jo-* в родовому, давальному місцевому відмінках чоловічого та середнього родів і паралельне функціонування цих форм в орудному відмінку жіночого роду, місцевому відмінку чоловічого та середнього родів.

Таблиця 1

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>м'її, миї, мої, муїї</i>	<i>мо'їе, ма'їе</i>	<i>мо'їа, ма'їа</i>	<i>мо'її, ма'її</i>
Р.в.	<i>мо'го, маго, мо'його, мойо'го, мойе'го, майе'го</i>		<i>мо'їейі, ма'їейі, ма'їої</i>	<i>мо'їїх, ма'їїх</i>
Д.в.	<i>мо'їему, мо'їому, майе'му, маї'му</i>		<i>мо'їїї, ма'їїї</i>	<i>мо'їїм, ма'їїм</i>
З.в.	Як Н.в. або Р.в.		<i>мо'їу, ма'їу</i>	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	<i>мо'їїм, ма'їїм</i>		<i>мо'їейу, мо'їойу, ма'їейу, ма'їойі</i>	<i>мо'їїми, ма'їїми, майїм'ї</i>
М.в.	<i>на мо'їему, на мо'їому, на мо'їом, на майе'му, на ма'їом</i>		<i>на мо'їїї, на ма'їїї</i>	<i>на мо'їїх, на ма'їїх</i>

За парадигмою прикметників твердої групи відмінюються також особові займенники *наш, ваш*. У східнополіських говірках у називному відмінку чоловічого роду вони функціонують у короткій формі, у членній стягненій та усіченій формах. Натомість у середньому, жіночому родах однини та в множині, крім літературної стягненої форми, вживається нестягнена форма. У давальному та омонімічному з ним місцевому відмінках чоловічого й середнього родів наявні форми з усіченим закінченням на *-ом*. У родовому й орудному відмінках жіночого роду під впливом російських та білоруських говірок [6, с. 65-66] кінцевий голосний у деяких говірках редукується, тому омонімічна форма *'нашої* вживається мовцями в усіх непрямих відмінках, крім знахідного.

Таблиця 2

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>наш, 'нашиї, 'наши</i>	<i>'наше, 'нашейе</i>	<i>'наша, 'нашайа</i>	<i>'наш'і, 'наши, 'нашиїе</i>
Р.в.	<i>'нашого, 'нашага</i>		<i>'нашоїї, 'нашої, 'нашай</i>	<i>'наших</i>
Д.в.	<i>'нашому, 'нашом, 'нашаму</i>		<i>'наш'її, 'нашиї, 'нашої, 'нашай</i>	<i>'нашим</i>
З.в.	Як Н.в. або Р.в.		<i>'нашу, 'нашуйу</i>	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	<i>'нашим</i>		<i>'нашоїу, 'нашої, 'нашай</i>	<i>'нашими</i>
М.в.	<i>на 'нашому, на 'нашом, на 'нашаму</i>		<i>на 'наш'її, на 'нашиї, на 'нашої</i>	<i>на 'наших</i>

За парадигмою прикметників м'якої групи відмінюється присвійний займенник *'їїхн'її*. Але значно активніше діалектоносії використовують в усіх відмінках однини та множини займенник *їїх*, присвійне значення якого виражається лише в контексті.

Таблиця 3

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>їїх, 'їїхн'її</i>	<i>їїх, 'їїхн'е</i>	<i>їїх, 'їїхн'а, 'їїхн'айа</i>	<i>їїх, 'їїхн'і, 'їїхн'їїе</i>
Р.в.	<i>їїх</i>		<i>їїх, 'їїхн'ої</i>	<i>їїх, 'їїхн'їх</i>
Д.в.	<i>їїх, 'їїхн'ому, 'їїхн'ему</i>		¹	<i>їїх, 'їїхн'їм</i>
З.в.	Як Н.в. або Р.в.		<i>їїх, 'їїхн'у</i>	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	<i>їїх, 'їїхн'їм</i>		<i>їїх, 'їїхн'ої</i>	<i>їїх</i>
М.в.	<i>на їїх</i>		<i>на їїх</i>	<i>на їїх</i>

Відмінювання вказівних займенників

Займенник *цей* (*о'цей, сеї, 'етий*) у формі чоловічого й середнього родів відмінюється за парадигмою прикметників на *-лиций*. У давальному й місцевому відмінках чоловічого й середнього родів вживається мовцями поряд із унормованою формою коротка форма *ц'ом*. У родовому відмінку в різних східнополіських говірках засвоєно неоднакове наголошення. Велика варіативність форм притаманна займенникам жіночого роду [АУМ, к. 230, 232], що пояснюється вживанням стягнених і нестягнених форм та форм, які з'явилися внаслідок відпадання кінцевого *-і* [7, с. 159], а також уживанням форм типу *ц'оїї* за аналогією до форм чоловічого й середнього родів.

Таблиця 4

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>цей</i>	<i>це</i>	<i>ц'а, ц'айа</i>	<i>ц'і, ци</i>
Р.в.	<i>ц'о'го, ц'ого</i>		<i>ц'ї'їейї, ц'у'їейї, цї'їейї, ц'о'їейї, ц'ї'їей, ц'оїї, ц'ої,</i>	<i>цих, ц'їх</i>

¹ Означає, що даної форми відмінкової парадигми займенника нами не зафіксовано

		¹ цейі	
Д.в.	<i>ц'о'му, ц'о''му, ц'ом,</i>	<i>ц'ії, ції, ц'ої</i>	<i>цим, ц'ім</i>
З.в.	Як Н.в. або Р.в.	<i>ц'у, 'ц'уйу</i>	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	<i>цим, ц'ім</i>	<i>ц'і'їейу, ц'і'їейі, 'ц'ойу</i>	–
М.в.	<i>на 'ц'ому, на ц'ом</i>	<i>на ц'ії, на ц'ої</i>	<i>на цих, на ц'іх</i>

Схожу до словозміни займенника *цей* відмінкову систему східнополіському діалекті має займенник *тої* (*о'тої, теї*). Для нього характерна непослідовність відмінювання з погляду належності до твердої чи м'якої групи, що виявляється у формах непрямих відмінків [8, с. 21]. Окрім різноманітної системи флексій, що зближує східнополіський діалект із іншими поліськими [2, с. 138], він репрезентує функціонування мовленнєвих носіїв східнополіських говірок у родовому відмінку чоловічого й середнього родів форми *то'о*, яка втратила інтервокальний *h*.

Таблиця 5

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>тої, теї</i>	<i>те, то, 'теїе, 'тойе</i>	<i>та</i>	<i>т'і, ти, тийе</i>
Р.в.	<i>то'го, та'го, те'го, то'о, 'того</i>		<i>т'і'їейі, т'і'їейі, ту'їейі, та'їейі, тої, 'тойі, 'тайі</i>	<i>тих</i>
Д.в.	<i>то'му, та'му, те'му, 'тому</i>		<i>т'ії, тії, т'ої</i>	–
З.в.	Як Н.в. або Р.в.		<i>ту, 'туйу</i>	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	<i>тим</i>		<i>'тойу, тої, т'і'їейу, т'і'їейу, ту'їейу</i>	–
М.в.	<i>на 'тому, на том</i>		<i>на т'ії, на тії, на тої</i>	<i>на тих</i>

Відмінюванню займенника *та'кий* властива менша варіативність закінчень порівняно з іншими вказівними займенниками. Також через нечасте вживання в мовленні респондентів деякі відмінкові форми залишаються нереалізованими. Але все одно спостережено спільні риси для всієї відмінкової системи вказівних займенників – вживання нестягнених, усічених форм, вживання в непрямих відмінках флексій із *i* замість *u* за аналогією до форми називного відмінку множини, втрата *h* у формі родового відмінку однини чоловічого й середнього родів.

Таблиця 6

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>та'киї, та'ки, та'к'її</i>	<i>та'ке, та'к'е</i>	<i>та'ка, та'каїа</i>	<i>та'к'і, та'ки, та'к'їїе</i>
Р.в.	<i>та'кого, та'коо</i>		<i>такої</i>	<i>та'к'іх</i>
Д.в.	–		–	–
З.в.	Як Н.в. або Р.в.		<i>та'ку, та'куїу</i>	Як Н.в. або Р.в.
О.в.	<i>та'к'ім</i>		<i>та'кої</i>	–
М.в.	<i>на та'ком</i>		<i>на та'кої</i>	<i>на та'ких, на та'к'іх</i>

Відмінювання означальних займенників

Більшість означальних займенників відмінюються за зразком прикметників твердої групи (крім *вес'*). Серед них наявністю багатьох варіантів виділяється займенник *'кожний*. У називному відмінку чоловічого роду він уживається в короткій і в повній (стягненій та усіченій) формах; у називному відмінку жіночого роду й множини – у стягненій і нестягненій формах. У непрямих відмінках однини повні та редуковані закінчення також уживаються паралельно.

Таблиця 7

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	¹ кожний, ¹ кожни, ¹ кожен, ¹ кажен ¹ каждий, ¹ кажди	¹ кожне, ¹ кажде	¹ кожна, ¹ кажна, ¹ кажнайа, ¹ кажда, ¹ каждайа	¹ кожн'і, ¹ кожни, ¹ кажди, ¹ каждийе
Р.в.	¹ кожного, ¹ каждого		¹ каждойі, ¹ каждаї	–
Д.в.	¹ кожному, ¹ каждому, ¹ каждом		¹ кожн'ій, ¹ кажної, ¹ каждої, ¹ каждаї	¹ кожними, ¹ каждими
З.в.	Як Н.в. або Р.в		¹ кожну, ¹ кажду, ¹ каждуйу	Як Н.в.
О.в.	¹ кожним, ¹ каждим		¹ кожною, ¹ кажнаю, ¹ каждою, ¹ каждаю	–
М.в.	на ¹ кожному, на ¹ каждому, на ¹ каждом		на ¹ кожн'ій, на ¹ кожній, на ¹ кажнаї, на ¹ каждої, на ¹ каждаї	на ¹ кожних, на ¹ каждих

Як прикметники м'якої групи відмінюється займенник *вес'* (*увес', усей'*). Діалектну специфіку в оформленні означальних займенників простеженов зміні певних відмінкових форм за зразком прикметників твердої групи. Також у непрямих відмінках жіночого роду за аналогією до форм вказівного займенника *ц'а* уживається форма ¹ус'ойі – ус'ой – ус'ойу. Парадигма відмінювання цього займенника характеризується широким використанням форм із усіченим закінченням у непрямих відмінках однини.

Таблиця 8

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>вес', усей'</i>	<i>усе</i>	<i>ус'а</i>	<i>ус'і</i>
Р.в.	<i>ус'о'го, ус'о'го</i>		<i>ус'і'їейі, ус'і'їейі, ус'і'їей, ус'ойі, ус'ой</i>	<i>ус'іх, ус'их</i>
Д.в.	<i>ус'о'му, ус'о'му, ус'ом</i>		<i>ус'ій, ус'ій, ус'ой</i>	<i>ус'ім, ус'им</i>
З.в.	Як Н.в. або Р.в		<i>ус'у</i>	Як Н.в. або Р.в
О.в.	<i>ус'ім, ус'им</i>		<i>ус'ойу</i>	–
М.в.	на <i>ус'ому, на ус'ом</i>		на <i>ус'ій, на ус'ій, на ус'ой</i>	на <i>ус'іх, на ус'их</i>

Відмінювання питальних, відносних, неозначених, заперечних займенників

На відміну від багатьох займенників, питально-відносний займенник *йа'киї* (а також варіанти *ка'киї, кот'риї* (у значенні *йа'киї*) і похідний від нього заперечний займенник *не'йакиї*) у східнополіських говірках членній нестягненій формі незафіксовано. Можливо, це зумовлено синтаксичною функцією цього займенника. Те, що *йа'киї* у реченні виступає в ролі питального або сполучного слова, спонукає мовців не робити на ньому логічного наголосу й, відповідно, вживати членну стягнену форму задля швидшого промовляння. У непрямих відмінках парадигма відмінювання майже ідентична із системою відмінювання цього займенника в сучасній українській мові, відрізняється лише фонетичними варіантами флексій.

Таблиця 9

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>йа'киї, йа'к'ій, йа'ки</i>	<i>йа'ке</i>	<i>йа'ка</i>	<i>йа'к'і, йа'ки</i>
Р.в.	<i>йа'кого</i>		<i>йа'койі, йа'кой</i>	<i>йа'ких, йа'к'іх</i>
Д.в.	<i>йа'кому</i>		<i>йа'кої</i>	<i>йа'ким, йа'к'ім</i>
З.в.	Як Н.в. або Р.в		<i>йа'ку</i>	Як Н.в. або Р.в
О.в.	<i>йа'ким, йа'к'ім</i>		<i>йа'кої</i>	<i>йа'кими, йа'к'іми</i>

М.в.	<i>на йа'ком, на йа'кому</i>	<i>на йа'ку</i>	<i>на йа'ких, на йа'к'іх</i>
------	------------------------------	-----------------	------------------------------

Займенник *чий* респонденти вживають переважно в називному відмінку. Для його вживання східнополіському діалекті характерними є зміна кореневого голосного *и* на *і* та варіанти з флексією *-о* в середньому роді та *-и* в множині.

Таблиця 10

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>чий, ч'її</i>	<i>чи'їе, ч'їїе, чи'їо</i>	<i>чи'їа, ч'їїа</i>	<i>чи'її, ч'їїї, чи'їїї</i>

Неозначений займенник *йа'киїс'* відсилає до об'єкта, який невідомий мовцю. Його особливостями є вживання стягненої й нестягненої форм у називному відмінку множини, випадання голосного в місцевому відмінку однини чоловічого та середнього родів, а також відсутність вставного *о* перед *-сь* у формі родового відмінка множини.

Таблиця 11

ОДНИНА				МНОЖИНА
Відмінок	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	
Н.в.	<i>йа'киїс', йа'к'їїс'</i>	<i>йа'кес'</i>	<i>йа'кас'</i>	<i>йа'к'іс', йа'кис', йа'киїес'</i>
Р.в.	<i>йа'когос'</i>		<i>йа'койїс', йа'коїс'</i>	<i>йа'к'іхс'</i>
Д.в.	–		<i>йа'к'їїс'</i>	–
З.в.	Як Н.в. або Р.в		<i>йа'кус'</i>	Як Н.в. або Р.в
О.в.	–		–	<i>йа'к'іміс'</i>
М.в.	<i>на йа'комус', на йа'комс'</i>		<i>на йа'коїс'</i>	–

Отже, переважна більшість займенників прикметникового типу відмінювання східнополіських говірок відмінюються за парадигмою прикметників твердої групи. Лише займенники *'їїхн'її, вес'*, *чий*, відмінюються за парадигмою м'якої групи прикметників, а займенник *цеї* у формі чоловічого й середнього родів – за парадигмою прикметників на *лиций*. Для відмінкової парадигми займенників прикметникового типу характерні ті самі особливості, що й для прикметників, за типом яких ці займенники відмінюються – використання повних стягнених, повних нестягнених, усічених, а також коротких форм. Для великої кількості займенників у непрямих відмінках характерні суплетивізм, омонімічність їхніх відмінкових форм. Багато проаналізованих явищ словозміни займенника утворено за допомогою тих словотворчих засобів, що й у літературній мові. У системі флексій закінчення, нормативні для сучасної української мови, часто функціонують паралельно з діалектними формами. Проте більшість відмінкових флексій, які вживають у своєму мовленні діалектоносії, характерні не лише для східнополіських, але й для сусідніх говірок.

1. Марєєв Д.А. Тенденції розвитку займенників у східнополіському діалекті української мови / Д.А. Марєєв // Научный взгляд в будущее. – Вип. 6. Том 3. – Одеса : КУПРИЕНКО СВ, 2017. – С. 71-78.

2. Громик Ю.В. Особливості словотвору та словозміни займенника в поліській говірці с. Липне / Ю.В. Громик // Літопис Волині : всеукраїнський науковий часопис. – Ч. 4. – Луцьк : РВВ «Вежа», 2008. – С. 135-141.

3. Делюсто М.С. Займенникова парадигматика діалектного тексту / М.С. Делюсто // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – 2008. Вип. 25. – С. 64-68.

4. Колесников А.О. Зі спостережень над морфологією присвійних займенників в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю / А. Колесников // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2016. – Вип. 21. – С. 92-98.

5. Ожоган В.М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: Монографія / В.М. Ожоган – К., 1997. – 231 с.

6. Прилипка Н.П. Форми словозміни і ступені порівняння прикметників / Н.П. Прилипка // Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. – К., 1983. – С. 61-101.
7. Історія української мови. Морфологія. – К.: Наук. думка, 1978. – 539 с.
8. Жовтобрюх М.А. Займенник у системі частин мови / М.А. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1994. – №6. – С. 18-22.

Список джерел:

АУМ – Атлас української мови : в 3 т. – Т. 1. Полісся, Середня Наддніпрянина і суміжні землі / [ред. тому І.Г. Матвіяс]. – К. : Наук. думка, 1984. – 498 с.

Symonenko I. Word-changing of adjective pronouns in the Eastern Polissia dialect

Introduction. *The article regards the paradigm of the inflection of adjective declension pronouns in the Eastern Polissia dialect. It is noted that adjective declension pronouns function with different frequency of the usage of particular classes and their forms, reflecting the system of the flection of those adjective declension pronouns, the model of which these pronouns are inflected to.*

Purpose. *The purpose of our research is to analyze and describe the case system of adjective declension pronouns in the Eastern Polissia dialect.*

Methods. *The descriptive method is the main method in our research.*

Results. *Adjective pronouns indicate all that is relevant to the act of speech. Their concrete substantive correlation with the subject they indicate to, is situational and individual. This is a large group of words, correlated with the case paradigm of adjectives. They duplicate the corresponding paradigms of the adjectives, that is, the differences in the pronominal declension, for which the distinction of the forms of gender is inherent. Also, they are reduced to the differences observed between the Ukrainian dialects in the adjectival declension. However, these pronouns are characterized at the same time by specific case forms, which are inherent to them only. It is determined that the majority of the adjective pronouns in Eastern Polissia dialect are inflected on the pattern of adjectives, the stem of which ends with a hard consonant. A special attention is paid to the completeness of the represented forms of pronouns. It is noted that suppletion and homonymity of case forms are the defining characteristics for the given pronouns. The variation of the case paradigm of adjective declension pronouns in the Eastern Polissia dialect is homogeneous. It depends on the frequency of the usage of the pronouns of specific classes by dialect speakers. Possessive, defining and part of demonstrative pronouns are represented in the most complete and diverse way within the scope of dialect. Relative, interrogative, indefinite, negative pronouns have smaller and more homogeneous paradigm of case endings.*

Originality: *Rationale for the research lies in the fact that in modern scientific works there are no studies devoted to the case system of adjective declension pronouns in the Eastern Polissia dialect.*

Conclusion: *The obtained results testify to the wideness of the representation of the the inflection of adjective pronouns and the archaism as well as inhomogeneity of the Eastern Polissia dialect in terms of the given research. The prospect for further research is seen in the detailed elaboration of the paradigm of the inflection of adjective in the Eastern Polissia dialect and comparing the adjective and pronoun systems of the flection.*

Key words: *Eastern Polissia dialect, patois, pronoun, adjective type of declension, group, flection.*